

BUGUNGI KUNDA BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARIGA RASM FANINI O'RGATISHDAGI METODLAR

Nazarova Ezoaxon Tojiddin qizi

Qashqadaryo viloyati Koson tumani, Xalq ta'limi bo'limiga qarashli

18-o'rta ta'lim maktabi rasm fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA Maqolada hozirgi kunda tasviriy san'at va chizmachilik fanini o'qitishda ishlatiladigan metod va usullar tahlil qilingan. Unda asosan qalamtasvir yo'nalishi obyekt sifatida olingan

Kalit so'zlar: *qalamtasvir, naqqoshlik, grafika, haykaltaroshlik.*

KIRISH

Tasviriy va amaliy san'at pedagogikasi mutaxassisligida qalamtasvir asosiy rol o'ynaydi. Bunda tasviriy san'at o'qituvchilari qalam tasvir (grafika)dan yetarli bilim, malaka hamda ijodkorlik saviyasiga ega bo'lishlari lozim. Ma'lumki, qalam tasvir tasviriy san'atni o'zlashtirishda bosh mezon va asos bo'lishi bilan birga alohida san'at turi sifatida ham xarakterlidir. Qalam tasvir sirlarini yaxshi bilgan amaliy san'at ijodkorlari hamda pedagoglar o'z fikr-tuyg'ularini tezroq, shuningdek, aniqroq amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Olimlarimizdan biri «Tasvirlash bu kuzatish, yaratish, ixtiro qilish demakdir», deb bejiz aytmagan. Tasviriy san'at o'qituvchisi qalam tasvirdan quyidagilarni bilish talab qilinadi: — grafika san'ati haqida nazariy ma'lumotlar;

— qalam tasvirda ishlatiladigan materiallar, ularni tayyorlash qoidalari va yo'l – yo'riqlari; — naturadan qalam tasvirda rasm ishlashning asoslari; — tasvir qurish qalam tasvirda perspektiv qisqarish qonuniyatlari borasidagi bilim va nazariy tushunchalar; — qalam da bajarilayotgan tasvirning kompozitsiya yechimi; — qalamtasvirdagi ishni nihoyasiga yetkazish tajribasi va malakasi; — qalamtasvirda qalam bilan bajarilgan ishga shakl berish yo'llari va uslublari kabi bir qator maqsad va vazifalari mavjud.

Bundan tashqari yuqoridagi ko'rsatilgan talab va qonun-qoida asoslarini mukammal o'zlashtirganda tasviriy san'at o'qituvchilari oddiy geometrik shakllardan tortib, harakatdagi odam, hayvonlar hamda tabiatning turli ko'rinishlarigacha bo'lgan jarayonlarni qalam tasvirda bajara olishi kerak. Bundan tashqari kitob, gazeta, jurnal bezash, muqovalash va boshqa grafik ishlarni bajara olish malakalarini bilishlari lozim. «Qalam tasvir bu rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morchilikning eng yuqori nuqtasi va barcha fanlarning ildizi va manbayidir». Ushbu so'zlar 500 yil oldin buyuk Mikelandjelo Buanorotti tomonidan aytilganiga qaramasdan, hozir ham o'z qimmatini yo'qotmagan va isbotini topmoqda. Qalamtasvir — tasviriy san'at asosi. Tasviriy san'atning barcha turlarining asosi qalamtasvir hisoblanadi. XVIII asrdan boshlab «qalamtasvir» chiziqlar yordamida obraz yaratish sifatida tasvirni belgilovchi atama hisoblanib, barcha san'at turlaridagi buyumning shakli, o'lchami, tuzilishi va xarakterini belgilab beruvchi muhim xususiyatlari bilan tanishtiradi. Qalam tasvir tasvirlashning xususiyatlari shartli ravishda bir necha turlarga bo'linadi. Qalam tasvirning tasvirlash vositalari ishlatilishi bo'yicha chiziqli va tusli bo'ladi. Chiziqli rasm qoida bo'yicha och, yengil va umumlashtirilgan bo'ladi. Chiziqlar orqali badiiy obraz yaratiladi, jadvallar, shartli chizmalar, sinf taxtasidagi tasvirlar shular jumlasidandir. Tusli tasvirlar muhitdagi buyumning hajmliligi, yorug'ligi, fakturasi va fazoviy munosabatlarini to'liq ta'rifini beradi. Bunday rasmlar yorug'-soyali va tusli, deb ataladi. Ayrim buyumlar sharpasi va tashqi ko'rinishi orqali xarakterlidir. Shuning uchun bunday ko'rinishdagi tasvirlashda ayrim holda tusli tasvirning oddiy turi tanlanadi, bu siluet deb nomlanadi, ya'ni bir xil tekis tus bilan qoplanib, tashqi ko'rinish chizig'i orqali bajariladigan tasvir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Qalamtasvir bajarish uslubiga ko'ra asl nusxa (original) va bosma turlarga bo'linadi. Asl nusxali rasm rassom tomonidan o'z qo'li bilan yaratilgan yagona namuna hisoblanadi. Bosma rasm esa qog'oz yuzasiga qolipdan tushirilgan rasmdir va u estamp, deb yuritiladi. Estampning bir necha ko'rinishi mavjud: gravyura, linogravyura, litografiya. Qalam tasvir ishlatilishiga ko'ra akademik va ijodiy tasvirlarga ajraladi. Akademik qalamtasvir bu uzoq vaqt davomida tasvirlashga o'rgatish, turli shakl va belgilarni o'rganish va tasvirlashning usullarini o'zlashtirish maqsadida bajariladigan

rasm. Unga buyumning tashqi ko'rinish tasvirini belgilovchi barcha asosiy hislatlarini qayd qilish taalluqlidir. Ijodiy qalamtasvir bu rassomning fikri, hissiyoti va dunyoqarashini obrazli tarzda ifodalovchi tasviriy san'at asari. O'quv va ijodiy ishlarda qoralama, etud, eskiz iboralari keng qo'llaniladi. Qoralama deb qisqa vaqtli tasvirga aytiladi. Buyum tasviri yoki uning qismlarining mukammal o'rganilishi etud orqali amalga oshiriladi. Etudlarda va qoralamalarda chuqur o'rganilib chizilgan haqiqiy materiallar ijodiy rasm yoki asarlar yaratilish mobaynida foydalanishga mo'ljallangan dastlabki chizgilar eskiz, deb yuritiladi. Daraxtlarning yashil bo'lib ko'rinayotgan ranglari uzoqlashgan sari ko'k ekanligiga ishonch hosil qilamiz. Tabiatdagi narsalarning ana shunday ko'rinishini qog'oz yoki biror bir buyum ustida tasvirlash bilan shug'ullanadigan fan perspektivasi deyiladi. Perspektiva fransuzcha so'z bo'lib (la perspective), «uzoqqa qarash», yunonchada esa «oyna orqali to'g'ri va aniq ko'ryapman», ma'nosini bildiradi. Perspektiva qonunlari juda ham ko'p, lekin biz ularning eng asosiylaridan foydalanamiz. Rassom rasm chizganda perspektivaning kuzatish, chiziqli va fazoviy turlaridan keng foydalanadi. Kuzatish perspektivasi bu kenglikni bevosita kuzatish, chamalash asosida yuritiladi. Chiziqli perspektivaning ma'nosi geometrik qurilish uslubiga asoslanishiga tayanadi. Fazoviy perspektiva narsalarni kuzatuvchidan uzoqlashgan sari havo muhiti ta'sirida tus va ranglar o'zgarishini o'rganadi. Perspektivada tasvir mohiyatini tushunish uchun uning asosiy tushunchalarini o'zlashtirish lozim: ufq chizig'i, kesishish nuqtalari, kartina tekisligi, ko'rish nuqtasi. Ufq chizig'i — ko'z balandligida joylashgan faraziy tekislik. Kartina tekisligi esa rasm chizayotgan kishi bilan tasvirlanayotgan narsa o'rtasidagi tekislik. Ko'rish nuqtasi deb kenglikda joylashgan narsalar kuzatilayotgan joyga aytiladi. Ko'rish maydoni— tasvirlovchining ko'rish chegaralariga olingan kenglik qismi. Kesishish nuqtalari: chiziqlar yordamida perspektiv tasvirlar quriladi va chiziqlar ufq chizig'ida uchrashadi. Uchrashgan joylari kesishish nuqtalari deb ataladi. Tasvirni chizishda perspektivaning quyidagi asosiy besh qoidasini bilish lozim: 1. Buyumlar kuzatuvchidan uzoqlashgan sari ko'zga kichrayib ko'rinadi. 2. Tasvir tekisligiga parallel joylashgan gorizontal chiziqlar doimo gorizontal holatda chiziladi. 3. Tasvir tekisligiga parallel bo'lgan tik (vertikal) chiziqlar har doim tik holatda chiziladi. 4. Tasvir tekisligiga

parallel bo'lmagan, ammo o'zaro parallel bo'lgan to'g'ri chiziqlar ufq chizigining bir nuqtasida uchrashadi. 5. Aylana shaklni ufq chizigidan asta-sekin yuqori ko'tara boshlasak, aylana qismi ellips shakliga aylangandek tuyuladi. Uning ustki aylanasi ko'zimiz balandligiga yetganda ellips to'g'ri chiziq bo'lib korinadi. Rasm chizish jarayonining bosqichlari: 1-bosqich. Qo'yilmaning tuzilishiga qarab, qog'oz varag'i tik yoki yotiq holatda bo'lishi aniqlab olinadi. 2-bosqich. Buyumning tashqi shakllari kuzatilib, qo'shimcha chiziqlar yordamida geometrik shakli hamda amalda qanday maqsadlarga ishlatilishi tahlil qilinadi. Buyum bo'yining eniga nisbati aniqlanadi 3-bosqich. Buyumning umumiy shakli va tasvirning nisbati, o'lchami hisobga olinib, qog'ozda uning joylashishi (kompozitsiya) aniqlanadi. 4-bosqich. Buyumning asosiy nisbatlari, uning o'lchami, konstruktiv qurilishi hamda perspektiv qisqarish qoidalariga rioya qilgan holda tasvirlanadi. 5-bosqich. Buyumning asosiy qism va mayda bolaklarining, o'zaro joylashuvi aniqlab olinadi. Tasvir chizishda qo'llanilgan yordamchi chiziqlar o'chirib tashlanadi va buyum bilan tasvirlangan ish solishtirib koriladi. 6-bosqich. Tasvirdagi buyum yorug'-soyasining katta qismlari shtrixlanib och-to'qligi aniqlanadi. 7-bosqich. Tasvirlanayotgan buyumning soya, yorugi, yarim soya, refleks, shu'la qismlari aniqlanadi. Shakllaming xarakteri ko'rsatilib, ish butun bir yaxlitlikka keltirilgan holda tugallanadi

XULOSA

Maktab o'quvchilarida qalamtasvir orqali chizish ularda dastlabki tasviriy ko'nikmani xosil qilishga yordam beradi. Qalamtasvir sirlarini yaxshi bilgan o'quvchida keyinchalik grafikaning boshqa sohalarini bilishda ijobiy motivatsiya beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azimova B. Natyurmort tuzish va tasvirlash metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 1984
2. Boymetov B. Qalamtasvir o'qitishning ilmiy asoslari. Metodik tavsiyalar. Toshkent, 1995
3. Boymetov B., Tolipov M. Qalamtasvir. Pedagogika institutlari va universitetlari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 1997
4. Boymetov B. Qalamtasvir asoslari. Pedagogika institutlari va universitetlari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2000